

ROMAN
RYBARSKI

NAUKA
SKARBOWOŚCI

 Wolters Kluwer

ROMAN
RYBARSKI

NAUKA
SKARBOWOŚCI

przedmowa
Robert Jastrzębski

Zamów książkę w księgarni internetowej

profinfo.pl
księgarnia internetowa

Warszawa 2015

Roman Rybarski
(1887–1942)

Publikacja dofinansowana przez Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego oraz Linklaters C. Wiśniewski i Wspólnicy Sp. kom.

Wydawca
Grzegorz Jarecki

Redaktor prowadzący
Adam Choiński

Łamanie
JustLuk Łukasz Drzewiecki, Justyna Szumił, Krystyna Szych

Fotografia Autora
Saryusz Wolski/Narodowe Archiwum Cyfrowe

© Copyright by
Wolters Kluwer SA, 2015

Książka zawiera przedruk następujących publikacji:

Nauka skarbowości, Roman Rybarski, b.w., Warszawa 1935

Uzupełnienia do „Nauki skarbowości”, przejrzone przez prof. R. Rybarskiego, (Skarbowość Polska), opracował K. B., Nakładem Sekcji Wydawniczej T-wa „Bratnia Pomoc Studentów Uniwersytetu Warszawskiego” i Komisji Naukowej Koła Prawników S. U. W., Warszawa 1935

Uzupełnienia do „Nauki skarbowości”, przejrzone przez prof. Romana Rybarskiego, (Skarbowość Polska), Suplement, opracował K. B., Nakładem Towarzystwa „Bratnia Pomoc Stud. Uniwersytetu J. Piłsudskiego w Warszawie”, Warszawa 1936

Uzupełnienia do Nauki skarbowości, przejrzone przez Prof. Dr. Romana Rybarskiego, (Skarbowość Polska), Suplement II, opracował K. B., Nakładem Tow. „Bratnia Pomoc S. U. J. P.”, Warszawa 1938

ISBN: 978-83-264-8139-0

Wydane przez:
Wolters Kluwer SA

Dział Praw Autorskich
01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33
tel. 22 535 82 00, fax 22 535 81 35
e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl
księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIS TREŚCI

PRZEDMOWA (<i>Robert Jastrzębski</i>)	7
NAUKA SKARBOWOŚCI (1935)	25
UZUPEŁNIENIA DO „NAUKI SKARBOWOŚCI” (1935)	409
UZUPEŁNIENIA DO „NAUKI SKARBOWOŚCI”. SUPLEMENT (1936)	479
UZUPEŁNIENIA DO „NAUKI SKARBOWOŚCI”. SUPLEMENT II (1938)	493

PRZEDMOWA

W dniu 2 marca 2007 r. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej podjął uchwałę w 65. rocznicę śmierci profesora Romana Rybarskiego w niemieckim obozie koncentracyjnym. Zgodnie z uchwałą: „w uznaniu Jego zasług dla Polski Sejm Rzeczypospolitej Polskiej oddaje mu cześć”. Stwierdził w niej także m.in., że „Profesor Roman Rybarski swoimi poglądami gospodarczymi wyprzedzał ówczesną myśl ekonomiczną. Płodny pisarz – autor wielu prac naukowych z dziedziny ekonomii i gospodarki. Zdecydowany zwolennik leseferyzmu – liberalizmu gospodarczego. Głosił konieczność stałości prawa gospodarczego i niskich podatków, nienaruszalności własności prywatnej, szkodliwości przymusowych ubezpieczeń społecznych, monopoli i koncesji. Zdecydowany przeciwnik zaciągania długów przez państwo”¹.

Podjęta przez ówczesny Sejm Rzeczypospolitej uchwała po wielu latach zapomnienia niejako „przywołała na powrót” osobę Romana Rybarskiego – ostatniego Dziekana Wydziału Prawa Uniwersytetu Warszawskiego przed wybuchem II wojny światowej. Zainteresowanie postacią R. Rybarskiego nastąpiło dopiero w latach 90. ubiegłego stulecia, kiedy to ukazało się kilka prac jemu poświęconych, jako wybitnemu naukowcowi, działaczowi politycznemu oraz ideologowi obozu narodowej demokracji. Dlatego na wstępie, chcąc przybliżyć jego sylwetkę, należy w skrócie prześledzić drogę życiową autora pracy pt. *Nauka Skarbowości*.

Roman Franciszek Rybarski urodził się 3 lipca 1887 r. w Zatorze w powiecie wadowickim, jako jedno z sześciorga dzieci Jana i Albertyny ze Szczygielskich². Pochodził z rodziny mieszczańskiej, która od kilku

¹ Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 marca 2007 r. w 65. rocznicę śmierci profesora Romana Rybarskiego (Monitor Polski Nr 16, poz. 180).

² Szerzej: U. Jakubowska, *Rybarski Roman Franciszek (w:) Polski słownik biograficzny*, t. 33, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991–1992, s. 289–293; *Uniwersytet Warszawski w latach 1915/16–1934/35. Kronika*, oprac. T. Manteuffel, Warszawa 1936, s. 103–104; *Album Ekonomistów Polskich*, poz. 14, Adam Rybarski, (życiorys ze zdjęciem), Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 1929, z. 1; J. Czajowski,

wieków zamieszkiwała ten obszar. Następnie familia Rybarskich przeniosła się do Rzeszowa, a jego ojciec – urzędnik sądowy – zmarł w 1900 r. R. Rybarski rozpoczął naukę w gimnazjum w tymże mieście w 1898 r., a w 1906 r. zdał maturę i zapisał się na Wydział Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego. Należy dodać, że po śmierci ojca zarabiał na swoje utrzymanie udzielaniem korepetycji. Od szkoły średniej datuje się jego działalność w tajnej niepodległościowej organizacji młodzieżowej „Zet” („Związek Młodzieży Polskiej”), powstałej z inicjatywy Zygmunta Balickiego w 1887 r. Następnie w 1910 r. został przyjęty do tajnej Ligi Narodowej³. Na studiach uczestniczył w zajęciach z ekonomii, prowadzonych przez Włodzimierza Czerkawskiego⁴, oraz historii gospodarczej pod kierunkiem Franciszka Bujaka⁵.

Jednocześnie w trakcie studiów został osobistym sekretarzem Juliana Dunajewskiego, byłego Ministra Skarbu Austrii, który w latach 80. i 90. XIX wieku uporządkował gospodarkę budżetową państwa austriackiego i określany był mianem „dobrodzieja Austrii”. Warto podkreślić, że rządy J. Dunajewskiego, jak stwierdził Stanisław Głąbiński, „zrobiły Polakom w Austrii opinię dzielnych finansistów”⁶, czego konsekwencją było, iż „odtąd teka finansów austriackich znalazła się kilkakrotnie w ręku ministrów Polaków”, a „dla polityków polskich w Austrii D. [Dunajewski – przyp. R.J.]

J. M. Majchrowski, *Sylwetki polityków Drugiej Rzeczypospolitej*, Kraków 1987, s. 79–90; J. Zaborowski, *Profesor Roman Rybarski (wspomnienie)*, *Studia Iuridica* 1993, t. XXV; G. Bałtruszajtys, *Roman Rybarski 1887–1942* (w:) *Profesorowie Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego 1808–2008*, red. G. Bałtruszajtys, Warszawa 2008, s. 143–145; J. Waskan, *Koncepcje społeczno-polityczne Romana Rybarskiego*, Toruń 1991; J. Chodorowski, *Roman Rybarski (1887–1942). Z historii polskiej myśli ekonomicznej i prawnoustrojowej pierwszej połowy XX wieku*, Wrocław 1997, s. 7–31; *Lista strat osobowych ruchu narodowego 1939–1955*, z. 1, Warszawa 2008, s. 72–73; *Lista strat działaczy obozu narodowego w latach 1939–1955. Słownik biograficzny*, t. 1, wstęp J. Żaryn, red. naukowa W.J. Muszyński, J. Mysiakowska-Muszyńska, Warszawa 2010, s. 271–273; N. Wójtowicz, *Roman Rybarski*, *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej* 2007, nr 8–9; A. Śródka, *Uczeni polscy XIX–XX stulecia*, t. 3, Warszawa 1997, s. 603–606; A. Kołodziejczyk, *Rybarski Roman* (w:) *Encyklopedia Historii Drugiej Rzeczypospolitej*, red. A. Garlicki, Warszawa 1999, s. 385.

³ Zob. S. Kozicki, *Historia Ligi Narodowej (okres 1887–1907)*, London 1964, s. 582–583.

⁴ Zob. A. Krzyżanowski, *Czerkawski Włodzimierz* (w:) *Polski słownik biograficzny*, t. 4, Kraków 1938, s. 335–336.

⁵ Zob. *Biogramy uczonych polskich*, cz. I, *Nauki społeczne*, z. 1, Ossolineum 1983, s. 166–171; A. Śródka, *Uczeni polscy XIX–XX stulecia*, t. I, Warszawa 1994, s. 223–225; H. Madurowicz-Urbańska, *Franciszek Bujak, Wybór pism*, t. I, Warszawa 1976, s. 171–178.

⁶ Byli to: Leon Biliński, Witold Korytowski, Waclaw Zaleski.

był przez długie lata niedoścignionym wzorem męża stanu zdobywającego sobie umysły i serca prawdą i pracą, nie dbającego o popularność⁷. Wśród owych „dzielnych finansistów” znalazł się Leon Biliński, kilkakrotny Minister Skarbu, a także gubernator Banku Austro-Węgierskiego, z którego inicjatywy już jako Ministra Skarbu niepodległego państwa polskiego, powstał Komitet Ekonomiczny Ministrów (Rady Ministrów)⁸.

Powracając do nurtu życia R. Rybarskiego, w czasie studiów otrzymał on kilka stypendiów (E. Czubana, A. Hermana, S. Waguzy), a także nagrodę z funduszu im. Pietraszkiewicza⁹. Uzyskane stypendia związane były z ponadprzeciętnymi postępami, których efektem były publikacje w „Czasopiśmie Prawniczym i Ekonomicznym” oraz „Ekonomiście”. Na czwartym roku studiów (1910 r.) otrzymał nagrodę przyznaną przez Wydział Prawa UJ za pracę pt. *Organizacja kredytu przemysłowego w Galicyi i Królestwie Polskiem*, która wydana została nakładem „Ekonomisty” w postaci broszury. W listopadzie tego roku R. Rybarski ukończył studia, uzyskując stopień doktora praw. Następnie mianowany został praktykantem conceptowym ck Namiestnictwa i przydzielony do służby w starostwie w Krakowie. Jednak już w 1911 r. otrzymał sześciomiesięczny urlop oraz dostał stypendium habilitacyjne z fundacji Kazimierza Klimowskiego, dzięki pomocy W. Czerkawskiego¹⁰. Pozwoliło mu to wyjechać do Anglii. Przedłużenie pobytu za granicą zbiegło się z przyjętym podaniem o zwolnienie z pracy w starostwie oraz otrzymaniem stypendium Seweryna Gałęzowskiego. W ten sposób, poza uczelniami angielskimi (London School of Economics oraz Oksfordem), odbył peregrynację do Francji (École Libre des Sciences Politiques), Włoch (Neapol, Rzym, Florencja) oraz Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej (Columbia University, filadelfijska Wharton School of Economy and Political Sciences).

W październiku 1912 r. złożył na Wydziale Prawa UJ podanie o dopuszczenie do habilitacji, której podstawą była wydana drukiem praca pt. *Nauka o podmiocie gospodarstwa społecznego*. W dniu 11 lutego 1913 r. o godzinie 12.00 odbył się w sali Seminarium Prawniczego wykład habilitacyjny na temat: *Znamiona istotne podatku*, zaś 11 marca tego roku austriackie Ministerstwo Oświaty zatwierdziło wniosek Wydziału Prawa o nadanie

⁷ S. Głabiński, *Dunajewski Julian Antoni* (w:) *Polski słownik biograficzny*, t. 5, Kraków 1939–1946 (reprint 1989), s. 468. Zob. F. Zweig, *System ekonomji i skarbowości Juliana Dunajewskiego*, Kraków 1925.

⁸ S. Głabiński, *Biliński Leon* (w:) *Polski słownik biograficzny*, t. 2, Kraków 1936, s. 97–98.

⁹ J. Chodorowski, *Roman Rybarski (1887–1942)*..., s. 8.

¹⁰ Zob. U. Perkowska, *Kształtowanie się zespołu naukowego w Uniwersytecie Jagiellońskim (1860–1920)*, Ossolineum 1975, s. 64, 86, 107.

habilitantowi docentury¹¹, notabene habilitant miał wówczas zaledwie 26 lat. Rok później R. Rybarski zawarł związek małżeński z Jadwigą Jastrzębską, z którego urodziły się dwie córki: Hanna (1924 r.), profesor historii literatury polskiej (Instytut Badań Literackich PAN), oraz Maria Danuta (1929 r.), profesor w Instytucie Biochemii i Biofizyki PAN.

Uzyskanie stopnia docenta prywatnego (*Privatdozent*) nie dawało jeszcze zabezpieczenia materialnego, R. Rybarski bowiem prowadził tylko wykłady przez określony czas. Były to wykłady na Wydziale Prawa UJ z: rachunkowości państwowej, austriackiego prawa skarbowego oraz nauki skarbowości, zaś w Studium Rolniczym UJ – z ekonomii politycznej i skarbowości. W związku z tym R. Rybarski uzyskał stypendium docenckie z fundacji Kazimierza Klimowskiego, wypłacane w latach 1914/15 do 1916/17. W tym okresie opublikował trzy prace: *Wartość wymienna jako miara bogactwa*, Kraków 1914; *Prawno-skarbowe podstawy ustroju państw związkowych, unii i autonomii państwowych*, Warszawa 1916; *Bojkoty ekonomiczne w krajach obcych*, Kraków 1916.

Wymienione prace stały się podstawą wystąpienia Rady Wydziału UJ do ministerstwa z wnioskiem o nadanie R. Rybarskiemu tytułu profesora nadzwyczajnego, co nastąpiło na podstawie cesarskiego dekretu nominacyjnego z dnia 22 czerwca 1917 r. W ten sposób objął Katedrę Skarbowości i Prawa Skarbowego na UJ¹². W tym okresie zajmował się on teorią oraz metodologią ekonomii, zagadnieniami walutowymi, a także skarbowością i historią gospodarczą. Wpływ na jego działalność naukową miała wiedeńska szkoła psychologiczna oraz niemiecka szkoła historyczna. W okresie I wojny światowej dzięki interwencji władz Wydziału Prawa nie został powołany do służby wojskowej. Co istotne, R. Rybarski był przeciwnikiem orientacji niemiecko-austriackiej (państwa centralne), co wynikało bezpośrednio ze związków z ruchem narodowym.

Po odzyskaniu przez państwo polskie niepodległości opublikował pracę pt. *Idea gospodarstwa narodowego* (Kraków 1919), która była podstawą wystąpienia Rady Wydziału UJ do ówczesnego Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z wnioskiem o mianowanie R. Rybarskiego profesorem zwyczajnym ekonomii politycznej. Referentem wniosku był prof. Adam Krzyżanowski. W tymże roku 1919 otrzymał urlop na UJ, a następnie wyjechał do Paryża jako ekspert delegacji polskiej na konferencję pokojową. Pełnił mianowicie funkcję delegata Rzeczypospolitej Polskiej w Komisji finansów i odszkodowań na konferencji pokojowej w Paryżu. Pod koniec roku przeniósł się do Warszawy, gdzie

¹¹ J. Chodorowski, *Roman Rybarski (1887–1942)...*, s. 9–10.

¹² Zob. *Z dziejów katedr skarbowości i prawa skarbowego oraz katedr prawa finansowego w Polsce*, red. A. Kostecki, Kraków 2010, s. 20.

objął urząd podsekretarza stanu w Ministerstwie Skarbu byłej dzielnicy pruskiej, a potem wiceministra Skarbu (1920–21)¹³. Był w tym czasie bliskim współpracownikiem Władysława Grabskiego, a także uczestniczył we wprowadzaniu regulacji prawnych z zakresu podatku dochodowego i majątkowego¹⁴.

Temat ten poruszył w swoich wspomnieniach Andrzej Wierzbicki – Prezes Centralnego Związku Polskiego Przemysłu, Górnictwa, Handlu i Finansów (Lewiatana)¹⁵, który stwierdził, że „cały ciężar opracowania i obrony w Sejmie projektów podatkowych, zarówno w czasach Grabskiego, jak w czasach Steczkowskiego, spoczywał na wiceministrze skarbu Romanie Rybarskim, stąd ciągłość polityki podatkowej tych dwóch ministrów”. Dodał przy tym, że „znaliśmy się jeszcze z czasów paryskich, z polskiej Delegacji Ekonomicznej (...). Cechowała go rozległa wiedza, pasja pracy i spartańska prostota życia. Był to człowiek prostolinijny jak mało kto. Oddany sercem krajowi, służył mu bez zastrzeżeń, całą duszą. W dyskusji sejmowej – a miał duży temperament – rąbał całą prawdę, absolutnie nie licząc się z tym, czy się nie narazi wpływowym posłom bądź stronnictwom. Wywoływało to niekiedy wypadki polemiczne przeciwko niemu, szanowano go jednak powszechnie za prawość, która biła z jego wypowiedzi”¹⁶. Z okresu tego pochodzi, sprzed reformy walutowej W. Grabskiego, książka pt. *Marka polska i złoty polski* (Warszawa 1922), w której omówiona została geneza inflacji, wpływ jej na życie gospodarcze i społeczne, doświadczenia innych państw, w tym Stanów Zjednoczonych Ameryki, Francji oraz Austrii, a także cel i zasady przyszłej reformy pieniężnej w państwie polskim.

¹³ Zob. I. Weinfeld, *Skarbowość polska*, t. I, Warszawa 1939, s. 4.

¹⁴ Zob. sprawozdanie stenograficzne ze 141. posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 27 kwietnia 1920 r., łam 37–39; sprawozdanie stenograficzne ze 145. posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 7 maja 1920 r., łam 11–14; sprawozdanie stenograficzne ze 148. posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 18 maja 1920 r., łam 21–22; sprawozdanie stenograficzne ze 151. posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 29 maja 1920 r., łam 10–12; sprawozdanie stenograficzne ze 162. posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 13 lipca 1920 r., łam 29–33; sprawozdanie stenograficzne ze 163. posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 14 lipca 1920 r., łam 13–16, 20; sprawozdanie stenograficzne ze 177. posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 22 października 1920 r., łam 49–54; sprawozdanie stenograficzne z 226. posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 13 maja 1921 r., łam 49–50, 69–76; sprawozdanie stenograficzne z 234. posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 14 czerwca 1921 r., łam 33–40; sprawozdanie stenograficzne z 235. posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 16 czerwca 1921 r., łam 44–50.

¹⁵ A. Wierzbicki, *Żywy Lewiatan. Wspomnienia*, Warszawa 2001, s. 296–297.

¹⁶ *Ibidem*, s. 301–302.

Następnie R. Rybarski brał udział w pracach dotyczących ustawy o Banku Polskim oraz tworzył statut banku emisyjnego (Banku Polskiego), którego został członkiem rady¹⁷. Dlatego w swoich wspomnieniach z tego okresu W. Grabski *in extenso*, zacytował zakończenie pracy R. Rybarskiego z 1924 r. pt. *Ciężar podatków w Polsce*. Autor jej porównał politykę skarbową dawnej Rzeczypospolitej oraz państwa pruskiego. Rozważania swoje zakończył stwierdzeniem: „Czy i dzisiejsza Polska ma być tak słabą i bezradną, jak dawna. Odrzućmy od siebie te koszmary. Polska musi być silną, a nasza dzisiejsza słabość niechaj jak najprędzej zniknie, razem z innymi pozostałościami niewoli. I dla tego pomnożmy nasze dochody skarbowe, doprowadźmy budżet do równowagi, choćby trzeba było mocno zęby zaciskać. Podatki, podatki, i jeszcze raz podatki”¹⁸. Były premier uzasadnił to tym, iż „podałem wyżej cytaty z Rybarskiego, wskazujące, jak w przeszłości naszej największą naszą bolączką, była słaba wydajność naszego kraju pod względem podatkowym”¹⁹.

Po rezygnacji ze stanowiska wiceministra skarbu R. Rybarski objął, początkowo jako profesor nadzwyczajny, Katedrę Ekonomii Politycznej na Politechnice Warszawskiej. Nominację otrzymał w dniu 1 lutego 1922 r. od Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego, a w październiku tego roku uzyskał nominację na profesora zwyczajnego. Rok później odznaczony został Krzyżem Komandorskim Orderu Polonia Restituta, za udział i zasługi w kształtowaniu państwowości polskiej. W 1923 r. zwolniła się po śmierci prof. Edwarda Strasburgera Katedra Skarbowości na Wydziale Prawa Uniwersytetu Warszawskiego. W związku z tym ogłoszony został konkurs na obsadzenie stanowiska kierownika katedry, który wygrał R. Rybarski. Z dniem 1 kwietnia 1924 r. został kierownikiem Katedry Skarbowości i wykładowcą tego przedmiotu na Wydziale Prawa UW. Funkcje te pełnił aż do wybuchu II wojny światowej. Poza tym wykładał przedmioty: historię handlu w Szkole Głównej Handlowej w Warszawie oraz ekonomię polityczną na UW.

W uznaniu zasług na polu naukowym wybrany został przez Polską Akademię Umiejętności w Krakowie w 1939 r. na członka czynnego (członkiem korespondentem był od 1925 r.), a Towarzystwo Naukowe Warszawskie wybrało go na członka zwyczajnego w 1929 r. (od 1928 r. był członkiem czynnym). Natomiast w 1937 r. R. Rybarski wybrany został na Dziekana Wydziału Prawa UW. Funkcję dziekana sprawował do września 1939 r., kiedy to po raz kolejny wybrano go na to stanowisko. W okre-

¹⁷ Zob. W. Grabski, *Dwa lata pracy u podstaw państwowości naszej (1924–1925)*, Warszawa 1927, s. 13, 17, 36, 43.

¹⁸ *Ibidem*, s. 193.

¹⁹ *Ibidem*, s. 344–345.

sie urzędowania, jako dziekan Wydziału Prawa, wprowadził ćwiczenia z wielu przedmiotów oraz powiększył kadrę asystentów, przy pomocy środków z Funduszu Opłat Studenckich. Zrealizował także projekt utworzenia Instytutu Prawa Lotniczego i Zagadnień Gospodarczych Lotnictwa przy Wydziale Prawa Uniwersytetu Warszawskiego im. J. Piłsudskiego, a w 1938 r. powołany został na jego kierownika²⁰.

W okresie dwudziestolecia międzywojennego był również czynnym członkiem najpierw Związku Ludowo-Narodowego (1919 r.), a następnie Obozu Wielkiej Polski (1926 r.) oraz Stronnictwa Narodowego (1928 r.). W związku z tym po otrzymaniu mandatu poselskiego, z okręgu nr 1 m.st. Warszawy do Sejmu II kadencji (1928–1930) oraz Sejmu III kadencji (1930–1935) z listy Stronnictwa Narodowego, pełnił funkcję przewodniczącego Klubu Narodowego. Z tego okresu pochodzą liczne wystąpienia Prezesa Klubu SN, w których jak stwierdził Jerzy Chodorowski w monografii poświęconej R. Rybarskiemu: „przemawiał dobitnie, ze swadą, bez nadmiernej gestykulacji, piękną polszczyzną, dobierając wyrazy i zwroty, by nie urazić niczyjego poczucia estetyki. Czasami grzmiał gromko i przygwałdził niemiłosiernie kłamstwa posłów rządowych, jeśli wypierali się swych dawnych oświadczeń (...) Był polemistą niebezpiecznym. Obdarzony lotną inteligencją i darem szybkiego ripostowania zaczepek, umiał zgrabnym dowcipem wyjść z zastawionej pułapki i atak przeciwnika obrócić w jego klęskę”²¹, w szczególności dotyczyło to sprawy Gabriela Czechowicza przed Trybunałem Stanu, zaginięcia gen. Włodzimierza Zagórskiego, niszczenia autonomii szkolnictwa wyższego, obozu odosobnienia w Berezie Kartuskiej czy spraw związanych z ustrojem państwa oraz jego finansami, w tym podatkami i budżetem²².

²⁰ Zob. Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Biuro personalne, sygn. 5443, mikrofilm 14436. Z tego okresu pochodzą wydane prace doktorskie z przedmową R. Rybarskiego: S. Pszczołkowski, *Zagadnienie podwójnego opodatkowania w stosunkach międzynarodowych. Rozprawa doktorska przyjęta przez Radę Wydziału Prawa Uniw. Warsz. uchwałą z dn. 1 maja 1925 r. wyd. z zasiłku tegoż Wydziału*, przedm. R. Rybarski, Warszawa 1928; K. Brzoska, *Zabezpieczenia zagranicznych pożyczek. Rozprawa doktorska przyjęta przez Radę Wydziału Prawa Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego w Warszawie*, przedm. R. Rybarski, Warszawa 1938.

²¹ J. Chodorowski, *Roman Rybarski (1887–1942)...*, s. 21.

²² Zob. R. Rybarski, *Budżet, gospodarka i ustrój państwa. Mowa Prezesa Klubu Sejmowego Zw. Ludowo-Narodowego Romana Rybarskiego wygłoszona w Sejmie w dniu 30 maja 1928 roku, w rozprawie budżetowej*, Warszawa 1928; R. Rybarski, *Budżet i Brześć. Przemówienie posła prof. Romana Rybarskiego prezesa Klubu Narodowego, wygłoszone w Sejmie dn. 5.II.1931 r.*, Warszawa 1931; R. Rybarski, *Gospodarka rządów sanacyjnych. Przemówienie prezesa Klubu Narodowego, prof. Romana Rybarskiego, wy-*

Egzemplifikacją tego jest przemówienie z trybuny sejmowej z dnia 30 maja 1928 r., w którym zawarte zostały propozycje ustrojowe. Stwierdził w nim m.in.: „oczywiście, że jeżeli dążymy do równowagi władz, nie możemy pominąć innej naczelnej władzy, której nie wolno spychać na plan dalszy, mianowicie władzy sądowej. Dawna nasza Rzeczpospolita wcześniej, niż inne kraje, przeprowadziła u siebie zasadę niezależności sądownictwa od władz administracyjnych. I my musimy pozostać wierni tym tradycjom i nie ulegać różnym wpływom egzotycznego wschodu, gdzie zaciera się różnicę między sędzią a urzędnikiem policyjnym. Walczyć będziemy o zabezpieczenie sędziowskiej niezależności, o rozszerzenie sądownictwa administracyjnego, o przeprowadzenie ustawy, wprowadzającej sądową odpowiedzialność organów władz za szkody, przez nie wyrządzone. By różne wątpliwości nie tamowały biegu spraw państwowych, postawiliśmy projekt powołania do życia Trybunału Konstytucyjnego. Naczelną zasadą naszego ustroju winno być: niema nikogo poza prawem, ani ponad prawem”²³.

głoszone w Sejmie dnia 30 stycznia 1929 r. przy generalnej dyskusji nad budżetem na okres 1929/30, Warszawa 1929; R. Rybarski, Kryzys rządów pomajowych. Przemówienie prezesa Klubu Narodowego pośła Romana Rybarskiego, wygłoszone w Sejmie 1.X.1931 r., Warszawa 1931; sprawozdanie stenograficzne z 53. posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 26 lutego 1929 r., Sejm II kadencji (1928–1930), łam 33–35; sprawozdanie stenograficzne z 59. posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 20 marca 1929 r., Sejm II kadencji (1928–1930), łam 99–102; sprawozdanie stenograficzne z 67. posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 15 stycznia 1930 r., Sejm III kadencji (1930–1935), łam 32–35; sprawozdanie stenograficzne z 24. posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 20 marca 1931 r., Sejm III kadencji (1930–1935), łam 32–40; sprawozdanie stenograficzne z 28. posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 25 kwietnia 1931 r., Sejm III kadencji (1930–1935), łam 3–11; sprawozdanie stenograficzne z 92. posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 21 lutego 1933 r., Sejm III kadencji (1930–1935), łam 59–60; sprawozdanie stenograficzne ze 128. posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 5 lutego 1935 r. Sejm III kadencji (1930–1935), łam 15–26; sprawozdanie stenograficzne ze 135. posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 14 lutego 1935 r., Sejm III kadencji (1930–1935), łam 2–6; sprawozdanie stenograficzne ze 138. posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 13 marca 1935 r., Sejm III kadencji (1930–1935), łam 13–15.

²³ Sprawozdanie stenograficzne z 12. posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 30 maja 1928 r., Sejm II kadencji (1928–1930), łam 14–15. Także: *Roman Rybarski o narodzie, ustroju i gospodarce*, wstęp, wybór i oprac. S. Rudnicki, Warszawa 1997, s. 72; J. Waskan, *Koncepcje społeczno-polityczne Romana Rybarskiego*, Toruń 1991, s. 72. Szerzej o koncepcjach powołania Trybunału Konstytucyjnego w tym okresie: R. Jastrzębski, *Konstytucyjność aktów ustawodawczych w judykaturze II Rzeczypospolitej*, Przegląd Sejmowy 2010, nr 2.

Działalność polityczną na forum Sejmu R. Rybarski zakończył w 1935 r. Było to związane z nową ordynacją wyborczą, a także podziałami wewnątrz obozu narodowego na tzw. młodych i starych (grupa profesorska, określana także mianem demoliberalnej). Do grupy profesorskiej należał R. Rybarski, jak i Stanisław Głąbiński, Stanisław Stroński, Marian Seyda. Dlatego, przemawiając z trybuny sejmowej jeszcze w 1933 r., stwierdził, że „nie chcemy naśladować obcych wzorów, nie chcemy wzorować się na hitleryzmie czy faszyzmie, bo jesteśmy przekonani, że kierunek narodowy ma głębsze podstawy i tym własnym, rodzimym podstawom potrafi dać wyraz”, a „idea narodowa jest dla nas podstawą wewnętrznej równowagi społecznej w kraju, usuwa i łagodzi walki klasowe, chroni kraj zarówno od komunizmu, jak i od rządów międzynarodowego kapitału. Na pierwiastkach narodowych musi się oprzeć ustrój państwa. Zdajemy sobie w całej pełni sprawę z niebezpieczeństw zewnętrznych, które Polsce dziś zagrażają. Wiemy o tem, że potęgujący się wpływ idei narodowej w Niemczech zwraca się oczywiście przeciw nam i na to musimy być przygotowani. Ale wykrzesać z siebie należytego oporu naród polski nie potrafi w dzisiejszej, zatrutej atmosferze [...]”²⁴.

R. Rybarski był zwolennikiem systemu parlamentarnego i przestrzegania praworządności także w ujęciu gospodarczym, w szczególności wyraził to *explicito* m.in. w pracy pt. *Przyszłość gospodarcza Polski*, w której stwierdził, że „idea państwa prawnego w dziedzinie gospodarczej urzeczywistnia się przez zasadę, że prawo wstecz nie działa, że umowy zawarte prawnie stanowią prawo dla stron i że ich treści nie można w drodze aktów administracyjnych, czy nawet w drodze ustaw, zmieniać *post factum*. Taki sam cel ma zasada, że państwo jest odpowiedzialne materialnie za szkody, wyrządzone przez działania jego organów; że państwo powinno dotrzymywać swoich prywatno-prawnych zobowiązań, nie może nadużywać swojej władzy zwierzchniej, by je zmieniać jednostronnie, np. redukować swoje długi i procenty od nich. W państwie nowoczesnem nie uważa się przymusu za istotę prawa. Orientalny despota, od którego wszystko zależy, który każdej chwili może każdego mieszkańca pozbawić życia i mienia, ten despota nie zna prawa. Prawo bowiem ogranicza rządzących, nakłada na nich zobowiązania, stwarza ogólne normy spójności społecznej, wyposażone w określone sankcje, stwarza trwałe warunki gospodarczej działalności”²⁵. W sprawach gospodarczych zwracał również uwagę na wzmocnienie polskich warstw średnich oraz likwidację

²⁴ Sprawozdanie stenograficzne z 103. posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 3 listopada 1933 r., Sejm III kadencji (1930–1935), łam 53.

²⁵ R. Rybarski, *Przyszłość gospodarcza Polski*, Warszawa 1933, s. 181. Także: *Roman Rybarski o narodzie...*, s. 93.

cję przeludnienia wsi. Tak zwany problem żydowski zasadniczo ograniczał do aspektu ekonomicznego i był zwolennikiem polityki emigracyjnej²⁶. W związku z tym daleki był od poglądów reprezentowanych przez tzw. młodych czy Obóz Narodowo-Radykalny „Falanga”.

W okresie tym publikował na łamach m.in. Warszawskiego Dziennika Narodowego, Myśli Narodowej, Polityki Narodowej. Działalność polityczna i publicystyczna nie spowodowała atrofii w pracy naukowej. W 1922 r. wydał pracę pt. *Wartość, kapitał i dochód*, w której był przeciwnikiem twierdzenia, że kapitalizm prowadzi do nędzy masy ludności. Uważał bowiem, że rozwój produkcji kapitalistycznej podnosi stopę życiową całego społeczeństwa, czyli zarówno robotników, jak i samych kapitalistów²⁷. Następnie w kolejnych latach wydał trzytomowy *System Ekonomii Politycznej: Rozwój życia gospodarczego i idei gospodarczych* (Warszawa 1924); *Teoria gospodarstwa społecznego* (Warszawa 1930); *Psychologia społeczno-gospodarcza* (Warszawa 1939).

Istotne znaczenie miała praca naukowa R. Rybarskiego jako historyka gospodarczego oraz skarbowości, dokonane bowiem analizy, w tym ustalenia archiwalne, mają współcześnie charakter źródłowy. Wynika to z faktu, iż wiele zasobów archiwalnych uległo zniszczeniu w okresie II wojny światowej. Dlatego prace z tego okresu mają obecnie charakter rudymmentarny. Zaliczyć do nich należy: *Handel i polityka handlowa Polski w XVI stuleciu* (t. I, Poznań 1928; t. II, Poznań 1929), uhonorowane nagrodą PAU im. P. Barczewskiego, *Gospodarstwo Księstwa Oświęcimskiego w XVI wieku* (Kraków 1931), *Wielkie żupy solne w latach 1497–1594* (Warszawa 1932), *Kredyt i lichwa w ekonomii samborskiej w XVIII wieku* (Lwów 1936), *Skarbowość Polski w dobie rozbiorów* (Kraków 1937), *Skarb i pieniądz za Jana Kazimierza, Michała Korybuta i Jana III* (Warszawa 1939). Pierwsza z prac ponownie została wydana w 1958 r. Na uwagę zasługują również prace z zakresu ówczesnych koncepcji gospodarczo-polityczno-ustrojowych, takie jak: *Naród, jednostka i klasa* (Warszawa 1926), *Polityka i gospodarstwo* (Warszawa 1927), *Siła i prawo* (Warszawa 1936), *Program gospodarczy* (Warszawa 1937) czy *Idee przewodnie gospodarstwa Polski* (Warszawa 1939).

Po wybuchu II wojny światowej R. Rybarski pozostał w Warszawie oraz uczestniczył w pracach: Komitetu Obrony Stolicy, Stołecznego Komitetu Samopomocy Społecznej (wiceprzewodniczący sekcji finansowej),

²⁶ *Ibidem*, s. 17, 189 i n. Zob. R. Rybarski, *Siła i prawo*, Warszawa 1936, s. 136 i n.

²⁷ Por. R. Reagan, *Moja wizja Ameryki. Najważniejsze przemówienia 40. prezydenta Stanów Zjednoczonych*, wybór tekstów i redakcja P. Tobała-Pertkiewicz, M.J. Chodakiewicz, Warszawa 2004, s. 159 i n.

a także działał w Radzie Głównej Opiekuńczej²⁸. Po kapitulacji Warszawy brał również udział w tworzeniu organizacji podziemnych, Służby Zwycięstwu Polski, a w styczniu 1941 r. objął funkcję dyrektora Departamentu Skarbu delegatury rządu. Spotykał się wówczas z działaczami gospodarczo-politycznymi, a wspomniany już A. Wierzbicki, przywołując jego postać we wspomnieniach z tego okresu, zaznaczył, iż „był święcie przekonany, że w ostatecznym wyniku Niemcy przegrają wojnę i podrwiwał z nich sobie. Toteż wyczekiwaliśmy go zawsze z niecierpliwością. Aż pewnego przedpołudnia nie zjawił się: został aresztowany przez Niemców poprzedniej nocy jednocześnie z Witoldem Staniszkisem, z którym kolegowałem w Sejmie Ustawodawczym, posłem z ZLN, profesorem Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, zasłużonym działaczem narodowym. Obu wywieziono do Oświęcimia, skąd już nie wrócili (...)”²⁹.

W czasie okupacji niemieckiej razem z prof. Józefem Rafaczem zainicjował działalność Wydziału Prawa tajnego UW i był do aresztowania jego dziekanem. We wspomnieniach Jan Zaborowski stwierdził, że profesor R. Rybarski przy okazji tworzenia tajnego uniwersytetu powiedział: „«musicie skończyć studia; będziecie potrzebni». W tym przypadku już nie jako polityk, nie jako uczony, ale jako dziekan i pedagog też myślał o przyszłości. Dostałem więc od profesora nowe polecenie: «zorganizuj tajny Wydział Prawa Uniwersytetu Warszawskiego dla studentów III i IV roku»”³⁰.

W dniu 17 maja 1941 r. R. Rybarski został aresztowany i przewieziony na Pawiak. Następnie po krótkim stosunkowo śledztwie wysłany został do Oświęcimia z transportem więźniów 23 lipca tego roku³¹. W obozie koncentracyjnym stał się jednym z przywódców konspiracji, wszedł w skład tajnej Rady Wojskowej, reprezentując środowiska narodowe. W obozie „cieszył się wśród więźniów wielką popularnością. Pod ściany kartoflarni, gdzie pracował, ściągaly gromadki jego znajomych, ludzi o różnych przekonaniach politycznych. Szukali w rozmowach z wybitnym politykiem pomocy w analizowaniu zawikłanej sytuacji światowej i snuli spekulacje na temat terminu zakończenia wojny. Profesor Rybarski nie wątpił, że wojna skończy się porażką Hitlera. Przepowiadał, że klęskę Niemiec spowoduje brak surowców. Wśród surowców, których,

²⁸ Zob. B. Kroll, *Rada Główna Opiekuńcza 1939–1945*, Warszawa 1985, s. 34, 66, 244, 375, 379, 446.

²⁹ A. Wierzbicki, *Żywy Lewiatan...*, s. 302.

³⁰ J. Zaborowski, *Profesor Roman Rybarski...*, s. 41.

³¹ Zob. R. Domańska, *Pawiak – więzienie gestapo. Kronika 1939–1944*, Warszawa 1978, s. 154–155, 163–165; W. Bartoszewski, *Warszawski pierścień śmierci 1939–1944*, Warszawa 1967, s. 87–88.

zdaniem Rybarskiego, miało Niemcom zabraknąć, była benzyna, której zapasy potrafił obliczać z dokładnością niemal do jednej beczki”³².

Zgodnie ze wspomnieniami obozowymi Jerzego Ptakowskiego, w święta Bożego Narodzenia 1941 r. R. Rybarski zachorował na krwawą dyzenterię, co było powodem śmierci 3 marca roku następnego. Wspomniany wyżej współwięzień tak opisał ostatnie spotkanie z R. Rybarskim: „W tym samym budynku na parterze mieścił się oddział dla zakaźnie chorych. Przebywałem na tym bloku jako rekonwalescent po szczęśliwie zwalczonym tyfusie plamistym. Znajomy sanitariusz wywołał mnie z sali szpitalnej na korytarz blokowy w chwili, gdy na blaszanych nosidłach dwóch «Lechentragern» [więźniów zatrudnionych przy wynoszeniu zwłok zmarłych i zamordowanych oraz przewożeniu ich w celu spalenia w krematorium – przyp. R.J.] zносиło po schodach nagie, wychudzone zwłoki prof. Rybarskiego. Pożegnałem wzrokiem i cichą modlitwą starszego, zasłużonego kolegę organizacyjnego, który był dziekanem na Wydziale Prawa Uniwersytetu Warszawskiego w roku 1938, kiedy zdobywałem na tej uczelni dyplom magisterski”³³. Za działalność obozową pośmiertnie R. Rybarski odznaczony został Orderem Krzyża Grunwaldu III Klasy (1972 r.) oraz Krzyżem Oświęcimskim (1988 r.).

Opinie na temat postaci R. Rybarskiego, w tym dorobku naukowego, były zróżnicowane, zwłaszcza po zakończeniu II wojny światowej. Zresztą na początku swojej drogi naukowej po opublikowaniu rozprawy habilitacyjnej F. Bujak toczył z nim spór na łamach „Czasopisma Prawniczego i Ekonomicznego”, jak również Adam Krzyżanowski na łamach „Ekonomisty”³⁴. W 1933 r. również prof. Leopold Caro, ekonomista i przedstawiciel katolickiej nauki społecznej (doktryny solidaryzmu katolickiego), doceniając dorobek autora, polemizował z jego poglądami zawartymi w pracach pt. *Przyszłość gospodarcza świata* oraz *Przyszłość gospodarcza Polski*³⁵. W 1939 r. Stanisław Głabiński, charakteryzując postać R. Rybarskiego, uznał go „za przedstawiciela polskiej szkoły teoretycznej, a zarazem narodowej w ekonomice”, stwierdzając przy tym, że „wszystkie wywody naukowe Rybarskiego opierają się istotnie na gruntownym histo-

³² J. Ptakowski, *Oświęcim bez cenzury i bez legend*, Londyn 1985, s. 79.

³³ *Ibidem*, s. 79–80. Źródła podają inne daty śmierci, a także przyczyny zgonu, takie jak zapalenie płuc albo rozstrzelanie za zorganizowanie wewnątrz obozu koncentracyjnego ruchu oporu.

³⁴ Zob. J. Chodorowski, *Roman Rybarski (1887–1942)...*, s. 137, 300 i n.

³⁵ Zob. L. Caro, *Poglądy gospodarcze Romana Rybarskiego*, Przegląd Ekonomiczny 1933, nr 35–38.

rycznym zbadaniu danych faktów i teoryj naukowych”³⁶. Dlatego uznał, że był on nie tylko ekonomistą – teoretykiem, ale jednocześnie „ekonomistą – historykiem, badającym życie gospodarcze w dziejach Polski”³⁷.

Po zakończeniu II wojny światowej ukazało się kilka publikacji przybliżających postać tragicznie zmarłego przedwojennego dziekana Wydziału Prawa UW³⁸. Należy do nich nota autorstwa Jana Rutkowskiego, który stwierdził, że działalność naukowa R. Rybarskiego szła w trzech głównych kierunkach: ekonomii teoretycznej, polityki gospodarczej oraz historii gospodarczej. Podkreślił przy tym, że „Rybarski, będąc jednym z wybitniejszych polskich teoretyków ekonomii, łączy w sobie pełne opanowanie metody historycznej z wyjątkowo gruntownym przygotowaniem teoretyczno-ekonomicznym i jest może najwybitniejszym w Polsce przedstawicielem łączenia obu tych kierunków badań ekonomicznych”, dodając, iż „z wielkim uznaniem należy podkreślić, że Rybarski nie dał się porwać tak powszechnemu w naszych czasach prądowi «przyczynkarstwa» i rozdrobnienia twórczości naukowej. Nie publikował nigdy żadnych «miscellaneów» i artykułików, lecz tylko gruntowne i większych rozmiarów monografie, zaskarbiając sobie tym wdzięczność wszystkich pracujących na niwie historii gospodarczej, którzy szybko i bez zbędnej straty czasu mogą zapoznać się z niezbędnymi dla swoich badań wynikami poszukiwań Rybarskiego”³⁹. Zwracano także uwagę – m.in. Edward Taylor, iż R. Rybarski był przedstawicielem szkoły psychologicznej w Polsce, obok pierwszego jej reprezentanta W. Czerkawskiego czy Stefana Zaleskiego oraz Adama Heydla⁴⁰.

Ważny także okazał się dorobek naukowy z zakresu historii gospodarczej, który miał początkowo charakter marginalny. Zwrócił na to uwagę Witold Kula, który *explicito* stwierdził, iż „wydaje się jednak, że ten właśnie «uboczny» dorobek, okazał się w nauce o wiele bardziej trwały. I to nie tylko dlatego, że Archiwum Skarbowe, na którym w ogromnej większości jego prace są oparte, uległo w toku II wojny światowej całkowitemu

³⁶ S. Głabiński, *Historia ekonomiki*, t. 2, *Historia ekonomiki polskiej*, Lwów 1939, s. 356–357.

³⁷ *Ibidem*, s. 360.

³⁸ Zob. S. L. Zaleski, *Roman Rybarski (1887–1842)*, Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego 1938–1945, nr 31–38, s. 245–246; S. Zaleski, *Roman Rybarski*, *Ekonomista* 1947, kwartał I, s. 157–160; B. Łomżanin, T. Brzeski, *Roman Rybarski (w:) Straty Kultury Polskiej 1939–1944*, red. A. Ordęga, T. Terlecki, t. 1, Glasgow 1945, s. 208–217.

³⁹ J. Rutkowski, *Roman Rybarski (1887–1942)*, *Kwartalnik Historyczny*. Organ Polskiego Towarzystwa Historycznego, rocznik LIII, z. 3–4, Kraków 1946, s. 592–597.

⁴⁰ Zob. E. Taylor, *Historia rozwoju ekonomiki*, t. 2, Poznań 1958, s. 95–96.

zniszczeniu. Najważniejszą jego zasługą jest to, że umiał dostrzec ważne problemy naukowe, do dziś często w nauce dyskutowane. Dzieło Rybarskiego o handlu i polityce handlowej Polski w XVI w. jest do dziś niezastąpione. Dwie książki poświęcił Rybarski skarbowości dawnej Polski (w drugiej połowie XVII w. i w czasach stanisławowskich). Oryginalna mała książka o kredycie i lichwie w ekonomii samborskiej, do dziś jedyna z tej dziedziny, miała walory odkrywczosci pokazywała, jak celna analiza ekonomiczna może uczynić wymownym materiał źródłowy, pozornie nieefektywny⁴¹. Zresztą sam R. Rybarski zdawał sobie z tego sprawę, w rozmowie bowiem o ojcu jedna z córek wspominała dialog, którego była świadkiem. Mianowicie: „miałam lat 13, przed wojną, ktoś zwrócił się do ojca i powiedział: no, pan jest znanym ekonomistą. I wtedy ojciec mój powiedział: wszyscy mnie klasyfikują jako ekonomistę, a naprawdę, to ja jestem historykiem gospodarczym. I dodał: jestem głęboko przekonany, że z moich prac, które dotychczas opublikowałem, te, które długo jeszcze nie stracą aktualności, to są prace z dziedziny historii gospodarczej Polski⁴². Co ciekawe praca R. Rybarskiego, która ukazała się jeszcze przed wybuchem I wojny światowej na łamach „Ekonomisty”, została ponownie przedrukowana w 1998 r.⁴³

W okresie dominacji tzw. ekonomii socjalistycznej osoba R. Rybarskiego uległa zapomnieniu, przy czym jego poglądy przedstawiano na ogół w sposób krytyczny⁴⁴. Jednak już pod koniec lat 80. sytuacja uległa zmianie. W dniu 17 października 1987 r. w Krakowie odbyła się sesja naukowa poświęcona postaci Romana Rybarskiego, jako jednego z krakowskich twórców polskiej myśli ekonomicznej⁴⁵. Do dnia dzisiejszego R. Rybarski ze względu na wartość dorobku naukowego, jak i poglądy ekonomiczno-polityczne budzi zainteresowanie współczesnych. Z ostatnich lat pochodzi obszerna monografia Jerzego Chodorowskiego⁴⁶, a nie tak dawno, bo w 2012 r., powołany został Instytut im. Romana Rybarskiego. Instytut na-

⁴¹ W. Kula, *Problemy i metody historii gospodarczej*, Warszawa 1963, s. 48.

⁴² J. Zaborowski, *Profesor Roman Rybarski...*, s. 38.

⁴³ Zob. *Gospodarka miasta Biecza w XVI i początkach XVII stulecia*, Biecz 1998 (przedruk: *Ekonomista* 1909, t. II; 1910, t. I).

⁴⁴ Zob. L. Guzicki, S. Żurawicki, *Historia polskiej myśli społeczno-ekonomicznej 1914–1945*, Warszawa 1974, s. 30–34; J. Nowicki, *Teoria Ekonomii II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1988, s. 57–58, 65–67, 183–184; T. Kowalik, *Historia Ekonomii w Polsce 1864–1950*, Ossolineum 1992, s. 158–159; J. Chodorowski, *Roman Rybarski (1887–1942)...*, s. 337 i n.

⁴⁵ Szerzej: *Krakowscy twórcy polskiej myśli ekonomicznej. Roman Rybarski. Materiały z sesji naukowej – Kraków 17.X.1987*, Kraków 1987.

⁴⁶ J. Chodorowski, *Roman Rybarski (1887–1942)...*

wiązuje do dorobku naukowego i politycznego R. Rybarskiego, w szczególności poglądów gospodarczych.

Współcześnie twórczość R. Rybarskiego jest przedmiotem badań naukowych, w tym stanowi bazę źródłową wielu dociekań historyków gospodarczych, w szczególności z zakresu skarbowości. W ostatnim wypadku prace z tej dziedziny stanowią podstawę jakichkolwiek badań, ze względu na zniszczenia wojenne. Na uwagę zasługuje działalność powstałego w 2010 r. Polskiego Towarzystwa Historii Gospodarczej, które zajmuje się m.in. historią skarbowości⁴⁷.

Dlatego tym bardziej twórczość naukowa i działalność ostatniego dziekana Wydziału Prawa UW sprzed wybuchu II wojny światowej wymaga przypomnienia. Zresztą Wydział Prawa ma tradycje związane z wybitnymi postaciami nauki, którzy wykładali naukę skarbowości i ekonomii. Należy wymienić w pierwszym rzędzie: Wawrzyńca Surowieckiego, Fryderyka Floriana Skarbka, Edwarda Strasburgera, Antoniego Kostaneckiego, Tadeusza Brzeskiego, Tadeusza Grodyńskiego, Stefana Zaleskiego, Jerzego Lubowickiego, Leona Kurowskiego, Mariana Weralskiego, Jerzego Harasimowicza⁴⁸.

Ważniejsze prace naukowe Romana Rybarskiego:

- *Organizacja kredytu przemysłowego w Galicyi i Królestwie Polskiem*, Kraków 1911
- *Nauka o podmiocie gospodarstwa społecznego*, Kraków 1912
- *Wartość wymienna jako miara bogactwa*, Kraków 1914
- *Prawno-skarbowe podstawy ustroju państw związkowych, unii i autonomii państwowych*, Warszawa 1916
- *Bojkoty ekonomiczne w krajach obcych*, Kraków 1916
- *Idea gospodarstwa narodowego*, Kraków 1919
- *Marka polska i złoty polski*, Warszawa 1922
- *Wartość, kapitał i dochód*, Warszawa 1922
- *Ciężar podatków w Polsce*, Warszawa 1924
- *System ekonomii politycznej, t. 1, Rozwój życia gospodarczego i idei gospodarczych*, Warszawa 1924
- *Naród, jednostka i klasa*, Warszawa 1926
- *Polityka i gospodarstwo*, Warszawa 1927

⁴⁷ Zob. *Między stabilizacją a ekspansją. System finansowy w służbie modernizacji (z warsztatów badawczych historyków gospodarczych)*, red. J. Łazor, W. Morawski, Wrocław 2014.

⁴⁸ Zob. *Z dziejów katedr skarbowości i prawa skarbowego...*, s. 77–109; *Profesorowie Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego 1808–2008*, red. G. Bałtruszajtys, Warszawa 2008.

- *Handel i polityka handlowa Polski w XVI stuleciu*, t. 1, Poznań 1928; t. 2, Poznań 1929 (przedruk: t. 1 i 2, Warszawa 1958)
- *System ekonomii politycznej*, t. 2, *Teoria gospodarstwa społecznego*, Warszawa 1930
- *Gospodarstwo Księstwa Oświęcimskiego w XVI wieku*, Kraków 1931
- *Przyszłość gospodarcza świata*, Warszawa 1932
- *Przyszłość gospodarcza Polski*, Warszawa 1933
- *Wielickie żupy solne w latach 1497–1594*, Warszawa 1932
- *Podstawy narodowego programu gospodarczego*, Warszawa 1934
- *Nauka skarbowości*, Warszawa 1935
- *Kredyt i lichwa w ekonomii samborskiej w XVIII wieku*, Lwów 1936
- *Siła i prawo*, Warszawa 1936
- *Skarbowość Polski w dobie rozbiorów*, Kraków 1937
- *Program gospodarczy*, Warszawa 1937
- *Idee przewodnie gospodarstwa Polski*, Warszawa 1939
- *Skarb i pieniądz za Jana Kazimierza, Michała Korybuta i Jana III*, Warszawa 1939
- *System ekonomii politycznej*, t. 3, *Psychologia społeczno-gospodarcza*, Warszawa 1939
- *Gospodarka miasta Biecza w XVI i początkach XVII stulecia*, Biecz 1998 (przedruk: *Ekonomista* 1909, t. II; 1910, t. I)

Nauka Skarbowości R. Rybarskiego stanowi przede wszystkim systematyczny, a współcześnie już klasyczny podręcznik uniwersytecki z zakresu skarbowości, w dzisiejszym rozumieniu *sensu largo* prawa finansowego. Oczywiście nie jest to jedyny podręcznik. Warto bowiem wymienić już dziś modelowy podręcznik L. Bilińskiego, *System Nauki Skarbowej a w szczególności nauki o podatkach*, Lwów 1876, czy pochodzące z XX wieku autorstwa: E. Strasburgera, E. Taylora, I. Weinfelda, H. Radziszewskiego, A. Krzyżanowskiego, S. Głębińskiego⁴⁹. Jednakże praca R. Rybarskiego z 1935 r. razem z trzema suplementami (1935, 1936, 1938) stanowi podstawowy podręcznik z zakresu skarbowości sprzed wybuchu II wojny światowej.

Na wstępie podręcznika autor zajmuje się pojęciem nauki skarbowości, uznając, że stanowi naukę ekonomiczną zajmującą się zjawiska-

⁴⁹ Zob. E. Strasburger, *Nauka skarbowości (część ogólna)*, Warszawa 1924; E. Taylor, *Prawo Skarbowe Rzeczypospolitej Polskiej*, cz. 1 i 2, Poznań 1920; E. Taylor, *Polityka skarbowo i system podatkowy Rzeczypospolitej Polskiej*, Poznań 1929; I. Weinfeld, *Skarbowość polska*; H. Radziszewski, *Nauka Skarbowości. Wykład skarbowości państwowej i gminnej*, Warszawa 1920; A. Krzyżanowski, *Nauka skarbowości*, Poznań 1923; S. Głębiński, *Nauka skarbowości*, Warszawa–Lwów 1925.

mi gospodarczymi występującymi w gospodarstwie państwa i innych związków publicznoprawnych⁵⁰. Książka składa się z sześciu części (wstęp; budżet i prawo budżetowe; wydatki; dochody, w tym nauka ogólna i szczegółowa o podatkach; długi państwowe oraz finanse między państwowe i samorządowe)⁵¹. Warto zaznaczyć, że praca R. Rybarskiego, mimo podręcznikowego jej charakteru, stanowi ważną pozycję naukową. Autor bowiem nie ograniczył się tylko do omówienia poszczególnych, obowiązujących aktów prawnych, które dotyczyły ówczesnej skarbowości, ale oparł się na przykładach historycznych, np. z zakresu podatków, kontroli skarbowej czy polityki budżetowej. Nie dotyczą one tylko dziejów państwa polskiego – dawnej Rzeczypospolitej, gdyż wzbogacone są o przykłady pochodzące z historii skarbowości innych krajów, np. Anglii, Austrii, Francji, Niemiec, Rosji, Stanów Zjednoczonych Ameryki. W związku z tym w monografii można znaleźć echa innych zainteresowań naukowych autora, m.in. z ekonomii, z którą związana jest określona strategia gospodarcza, oraz psychologii, w tym dotyczące subiektywnego nastawienia społeczeństw do ponoszenia świadczeń na rzecz państwa. Nadto w pracy zwrócono uwagę na moralne aspekty skarbowości, w szczególności w związku z zasadą sprawiedliwości podatkowej, której urzeczywistnienie polegać miało na powszechności opodatkowania bez jakiegokolwiek uprzywilejowania, oraz równości podatkowej, zgodnie z którą podatki obciążać mają równomiernie wszystkie podmioty, znajdujące się w jednakowych warunkach materialnych określonych przez ustawę.

W związku z tym *Nauka Skarbowości* stanowi pracę oryginalną, gdyż zajmuje się skarbowością w ujęciu prawnym, ekonomicznym, historycznym, psychologicznym oraz etycznym. Wpływ na to miała droga naukowa jej autora, a tym samym wcześniejsze studia badawcze. Dlatego wyróżnia się spośród innych prac o podobnym charakterze, stanowi bowiem rudymen tarne kompendium wiedzy z zakresu skarbowości polskiej. W ten sposób może być istotnym punktem odniesienia dla współczesnych rozwiązań prawno-finansowych, które powinny osiągać określone cele ekonomiczne, społeczne, psychologiczne i etyczne.

W tym roku mija 80 lat od wydania książki pt. *Nauka Skarbowości*. Rocznicą ta zbiegła się z uruchomieniem z inicjatywy prof. Witolda Modzelewskiego na Wydziale Prawa i Administracji UW nowego kierunku: prawo

⁵⁰ Zob. S. Głabiński, *Historia ekonomiki*, t. 2, s. 360–361; S. Zaleski, *Roman Rybarski*, *Ekonomista* 1947, kwartał I, s. 159.

⁵¹ Zob. J. Chodorowski, *Roman Rybarski (1887–1942)...*, s. 235 i n. W tekście i spisie rzeczy pierwotnego wydania książki, wskutek pomyłki korektorskiej, wyszczególniono siedem części.

finansowe i skarbowość – studia drugiego stopnia (magisterskie), które stanowią kolejny etap rozwoju nauki skarbowości na WPiA UW. Wydanie monografii w tej postaci, tzn. z zachowaniem oryginalnej pisowni, a także obejmującej trzy późniejsze do niej suplementy (uzupełnienia), związane było z inicjatywą podjętą przez kilka osób. W związku z tym oddzielne podziękowania należą się poza wspomnianym prof. W. Modzelewskim, także władzom Wydziału, w szczególności Prodziekanowi ds. finansowych doc. dr. Markowi Grzybowskiemu.

Dlatego pomysłodawcy mają nadzieję, że oddana do rąk czytelnika książka stanowić będzie nie tylko historyczny pomnik polskiej myśli skarbowej, lecz także perspektywę dla współczesnego rozumienia nauki prawa skarbowego (finansowego) oraz rozwiązań legislacyjnych.

Robert Jastrzębski

ROMAN RYBARSKI

NAUKA SKARBOWOŚCI

Warszawa
1935

Wykład obecny poświęcony jest ogólnej nauce skarbowości. Obejmuje wszystkie jej działy, nie pomijając ani budżetu, ani wydatków państwa, ani kredytu publicznego. Z drugiej strony nie zajmuje się specjalnie polskim prawem skarbowem. Włączenie całego naszego ustawodawstwa w ogólny system nie tylko powiększyłoby rozmiary pracy, lecz zachwiałoby jej wewnętrzną równowagę. Celem tej książki jest przedstawić różne instytucje skarbowe z punktu widzenia teoretycznego i historyczno-porównawczego. Starałem się posługiwać ile możliwości przykładami z polskiej skarbowości, zarówno dawnej, jak i dzisiejszej. Jednak nie mogłem wchodzić w szczegóły, które wymagają odrębnego opracowania, z właściwą mu systematyką.

Książka ta przeznaczona jest przede wszystkim dla uczącej się młodzieży. Do tego celu dostosowałem i sposób wykładu, jak i treść, kierując się kilkunastoletnim doświadczeniem, zdobytem w nauczaniu tego przedmiotu. Przede wszystkim nie poprzestaję na oznaczeniu tytułem przedmiotu, który omawiam, lecz na wstępie daję krótką jego treść, którą rozwijają i wypełniają następujące po tem uwagi. Liczę się z tem, że niejedyn czytelnik będzie się u c z y ł z tej książki, nietylko ją czytał; takie streszczenie, które uwydatnia istotne pierwiastki zagadnienia, może oddać usługę w uczeniu się przedmiotu.

Następnie starałem się nie przeładować wykładu cyframi, szczegółowym cytowaniem różnych ustaw, przytaczaniem różnych poglądów na daną kwestję i t. d. Omawiając jakąś instytucję skarbową, unikałem tego, by dawać kompletny katalog krajów, w których ta instytucja istnieje; mówiąc o poglądach pisarzy skarbowych, posługiwałem się czasem ogólnymi wyrażeniami, jak „przeważne poglądy”, „panujące zapatrywania” i t. d. Kto zechce dokładniej zaznajomić się z jakimś zagadnieniem, ten może łatwo to zrobić, posługując się przytoczoną zresztą literaturą. Ale dla uczącego się masa bezbarwnych często szczegółów, nazwisk i t. d. stanowi niepotrzebny balast.

Mam przekonanie, że ten sposób wykładu, zastosowany ze względów pedagogicznych, nie zniechęci zwyczajnego czytelnika, który nie będzie

brał tej książki do ręki po to, by się z niej przygotować do egzaminów. Zagadnienia skarbowe zajmują żywo umysły z powodów praktycznych, zwłaszcza w epoce, gdy ucisk fiskalny daje się we znaki i mnożą się trudności skarbowe. Ale praktyczne sądy o sprawach skarbowych bardzo często są powierzchowne, o ile nie opierają się na określonych zasadach ogólnych, na ścisłym zrozumieniu pojęć zasadniczych, o ile brak tym sądom tła historyczno-porównawczego. Liczyłem się także i z temi względami, przygotowując do druku tę książkę.

Kasie imienia Mianowskiego składam podziękowanie za pomoc kredytową w wydaniu tej książki; wyrażam również wdzięczność p. mg. K. Brzosce, asystentowi Seminarjum ekonomiczno-skarbowego, za pomoc w korekcie.

R. R.

CZĘŚĆ PIERWSZA
WSTĘP

ROZDZIAŁ I

ZAKRES NAUKI SKARBOWOŚCI

1. SKARBOWOŚĆ NAUKĄ EKONOMICZNĄ

Nauka skarbowości zajmuje się zjawiskami gospodarczymi, występującymi w gospodarstwie państwa i innych związków prawnopublicznych. Badając zjawiska gospodarcze pewnego rodzaju, jest jedną z nauk ekonomicznych.

Pojęcia zjawiska gospodarczego dostarcza nam nauka ekonomii politycznej. Najogólniej biorąc, możemy za podstawę określenia zjawisk gospodarczych przyjąć fakt, że przedmiotem ich są działania i stosunki, w których występuje wartość, wyrażona ilościowo, zwykle w pieniądzu. Zjawiska skarbowe nie mogą mieć szerszego zakresu; a więc nie wkraczamy w naszych badaniach tam, gdzie niema tej wartości. Zajmujemy się np. podatkami, płacami w pieniądzu lub w naturze, ale mającymi wartość pieniężną. Ale tak zw. podatek krwi (służba wojskowa) nie jest zjawiskiem skarbowym.

Zjawiska skarbowe możemy rozpatrywać z różnych punktów widzenia. Albo śledzimy je w ich dziejowym rozwoju, i wówczas mamy do czynienia z historią skarbowości, jako częścią historii gospodarczej; albo staramy się ująć je w sposób abstrakcyjny, i wtedy nawiązujemy do teorii ekonomicznej; albo też wreszcie zajmujemy się aktualnymi zagadnieniami skarbowymi, zastanawiamy się nad tem, jaki powinien być ustrój skarbowy, i wtedy wkraczamy w politykę skarbową, analogiczną do polityki ekonomicznej. Podziału nauk ekonomicznych na: 1) teorię ekonomii politycznej, 2) politykę ekonomiczną i 3) skarbowość, nie można tak rozumieć, że skarbowość zajmuje się tylko zjawiskami polityczno-skarbowymi, że jest tylko odrębnym działem polityki ekonomicznej.

2. SKARBOWOŚĆ NAUKĄ O GOSPODARSTWIE PAŃSTWA

Skarbowość zajmuje się tą grupą zjawisk gospodarczych, które występują w państwowym gospodarstwie, w działalności gospodarczej państwa i innych związków prawnopublicznych, Przez to samo na-

uka skarbowości pozostaje w ścisłym związku z naukami o państwie (prawem konstytucyjnym, nauką administracji i prawem administracyjnym).

Podmiotem stosunku skarbowego jest najpierw państwo; dalej samorząd terytorjalny; wreszcie wszystkie związki prawa publicznego, które mają prawo nakładania danin na swoich członków (samorząd zawodowy, społeczny, gospodarczy i t. d.). Wszelkiego rodzaju samorządy mogą rozwijać swoją działalność skarbową tylko za zgodą suwerennego państwa. A więc możemy patrzeć na działalność samorządów jako na uzupełnienie działalności państwa, na ich gospodarstwo, jako na wyodrębniony organ gospodarstwa państwowego.

Zjawiska skarbowe występują w stosunku między państwem, innymi związkami prawa publicznego, a jednostkami względnie związkami społecznymi, tamtym związkom podległymi; następnie w stosunkach między państwami (np. płacenie haraczu, kontrybucji, utrzymywanie wspólnych instytucji prawa międzynarodowego), wreszcie między państwem a różnego rodzaju samorządami (subwencje dla samorządu, rozdział wspólnych dochodów i t. d.). Zawsze jednak przynajmniej jedną stroną tego stosunku jest państwo lub inny związek prawa publicznego.

Z prawa konstytucyjnego i administracyjnego czerpie skarbowość pojęcia, mające zasadnicze znaczenie dla wyświetlenia instytucji skarbowych. Podstawą gospodarki państwowej jest pojęcie państwa, jego praw zwierzchniczych. Formalny porządek prawno-skarbowy oparty jest na instytucji budżetu państwowego, która się rozwinęła na tle rozwoju parlamentaryzmu. Administracja skarbowa jest osobnym działem administracji państwowej. Instytucje te przedstawia nauka skarbowości, rozwijając szerszej gospodarczą stronę ich życia.

3. GOSPODARSTWO PAŃSTWOWE I PRYWATNE

Gospodarstwo państwowe nie różni się od prywatnego ani swemi rozmiarami, ani odrębnością potrzeb, które zaspakaja, ani odmiennym stosunkiem dochodów do wydatków. Różnica najbardziej istotna tkwi w tem, że gospodarstwo państwowe utrzymuje się przede wszystkim z gospodarstw prywatnych, z ciężarów na nie nakładanych.

Wskazywano czasem na wielkość gospodarstwa narodowego, jego rozmiary, jako na znamię, które je odróżnia od gospodarstw prywatnych. Ale różnica ilościowa nie może być podstawą klasyfikacji, o ile nie pociąga za sobą zmian jakościowych. Pozatem istnieją prywatne gospodarstwa, np. wielkie trusty i koncerny, które swemi rozmiarami przerastają gospodarstwo państwowe.

Bardzo często upatrywano różnicę między państwem a prywatnym gospodarstwem w tem, że pierwsze stosuje swoje dochody do wydatków, a drugie wydatki do dochodów. Pogląd ten jest mylny. Najpierw gospodarstwo prywatne nie zawsze stosuje swoje wydatki do dochodów. Pewne potrzeby muszą być zaspokojone; gospodarz prywatny z braku dochodów nieraz zjada majątek, zaciąga długi i t. d. Pozatem nieraz chęć zrobienia jakiegoś nowego wydatku, wzrost potrzeb i skali życiowej, pobudza do żywszej działalności gospodarczej. Dziedzina potrzeb w prywatnym gospodarstwie nie jest czemś biernym i wtórnym; między wydatkami i dochodami istnieje wzajemna zależność, obydwa te czynniki oddziałują na siebie.

Z drugiej strony nie zawsze gospodarstwo państwowe może stosować swoje dochody do wydatków; oznaczyć ich rodzaj i sumę, a potem dopiero szukać ich pokrycia. Także i w gospodarstwie państwowym możliwość uzyskiwania dochodów jest ograniczona. Deficyt budżetowy zmusza nieraz do przeprowadzania oszczędności, do redukcji wydatków; a wówczas wyraźnie już stosuje się wydatki do dochodów.

Odróżnienie powyższe wyrosło na tle spostrzeżenia, że kiedy gospodarstwo prywatne czerpie swój dochód z własnej działalności zarobkowej, której granice zakreślają najrozmaitsze czynniki, to gospodarstwo państwowe utrzymuje się przeważnie z gospodarstw prywatnych. Ale z tego nie wynika, że te ciężary można nakładać bez końca, zależnie od tego, jakie tylko zjawiają się wydatki państwowe.

Następnie wiele zajmowano się odrębnością potrzeb państwa i celów gospodarstwa państwowego w przeciwstawieniu do prywatnego gospodarstwa. Ale mimo całej odrębności tych gospodarstw, trudno na tej podstawie poprowadzić między nimi wyraźną linię graniczną, któraby uwytłaczała istotną treść nauki skarbowości. Niewątpliwie potrzeby, które państwo zaspokaja, w ogromnej większości wypadków są odmienne od potrzeb, zaspokajanych przez gospodarstwa prywatne. Ale nie zawsze np. wydatki państwa obraca się na potrzeby zbiorowe. Może np. jakiś tyran, rządzący państwem, zużywać znaczną część dochodów państwowych na swoje osobiste potrzeby; wydatków tych nie uznamy za coś odrębnego od wydatków gospodarstwa prywatnego; odrębnym jest tylko sposób uzyskania dochodów. I naodwrot, mogą gospodarstwa prywatne, indywidualne i zbiorowe, zaspokajać potrzeby ogólne, któremi w innych wypadkach zajmuje się państwo.

Między potrzebami, zaspokajanymi przez państwo, a potrzebami, które mieszczą się w granicach prywatnego gospodarstwa, zachodzi ciągła ewolucja. Zakres zadań państwa a przez to i jego wydatków nie jest raz na zawsze określony. Bezpieczeństwo wewnętrzne jest typowym zadaniem państwa; ale w wielu miastach Stanów Zjednoczonych Am. Półn. istnieje

Roman Franciszek Rybarski, ur. w 1887 r. w Zatorze w powiecie wadowickim. Działacz tajnej niepodległościowej organizacji młodzieżowej „Zet”, a następnie Ligi Narodowej. Ukończył Wydział Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego. W początkach państwowości polskiej współpracownik Władysława Grabskiego. Brał udział m.in. w przygotowaniach do uruchomienia Banku Polskiego. Od 1924 r. kierownik Katedry Skarbowości na Wydziale Prawa Uniwersytetu Warszawskiego, w 1937 r. został wybrany Dziekanem tego Wydziału. Działacz polityczny, poseł na Sejm II oraz III kadencji z listy Stronnictwa Narodowego. Zwolennik systemu parlamentarnego i przestrzegania praworządności, także w ujęciu gospodarczym. Po wybuchu II wojny światowej pozostał w Warszawie, gdzie brał udział w tworzeniu organizacji podziemnych. W czasie okupacji niemieckiej razem z prof. Józefem Rafaczem zainicjował działalność Wydziału Prawa tajnego UW, pozostając jego dziekanem. W 1941 r. został aresztowany i przewieziony na Pawiak, a następnie do Oświęcimia, gdzie zmarł w 1942 r.

Na działalność naukową Romana Rybarskiego wpłynęły wiedeńska szkoła psychologiczna oraz niemiecka szkoła historyczna. Uważany był za przedstawiciela polskiej szkoły teoretycznej, a zarazem narodowej w ekonomice. Jego działalność naukowa szła w trzech głównych kierunkach: ekonomii teoretycznej, polityki gospodarczej oraz historii gospodarczej. Napisał blisko 30 pozycji książkowych.

Nauka skarbowości, łącznie z trzema suplementami, stanowi przede wszystkim systematyczny, a współcześnie już klasyczny podręcznik uniwersytecki z zakresu skarbowości, w dzisiejszym rozumieniu *sensu largo* prawa finansowego. Warto zaznaczyć, że dzieło to, mimo podręcznikowego charakteru, pozostaje ważną pozycją naukową. Autor nie ograniczył się bowiem do omówienia ówczesnie obowiązujących w tej dziedzinie aktów prawnych. Książka jest pracą oryginalną, gdyż zajmuje się skarbowością w ujęciu prawnym, ekonomicznym, historycznym, psychologicznym oraz etycznym, i jako taka stanowi rudymentarne kompendium wiedzy z zakresu skarbowości polskiej.

ISBN 978-83-264-8139-0

9 788326 481390

Cena 99 zł
(w tym 5% VAT)

Zamówienia:

infolinia 801 04 45 45, fax 22 535 80 01
zamowienia.ksiazki@wolterskluwer.pl
www.wolterskluwer.pl
księgarnia internetowa www.profinfo.pl

9788326481390 W01P01